

- પ્રસ્તાવના
- 9.1 રાષ્ટ્રીય આવકનો અર્થ
  - 9.1.1 સામાન્ય અર્થ
  - 9.1.2 આલ્ફેડ માર્શલ
(ઉત્પાદન ઉપર આધારિત વ્યાખ્યા)
  - 9.1.3 ઈરવિંગ ફિશર
(વપરાશ ઉપર આધારિત વ્યાખ્યા)
  - 9.1.4 એ. સી. પીગુ
(નાણાં ઉપર આધારિત વ્યાખ્યા)
- 9.2 રાષ્ટ્રીય આવક અને રાષ્ટ્રીય પેદાશ
  - 9.2.1 રાષ્ટ્રીય આવક
  - 9.2.2 રાષ્ટ્રીય પેદાશ
- 9.3 રાષ્ટ્રીય આવકનો ચક્રાકાર પ્રવાહ
- 9.4 રાષ્ટ્રીય આવકના મહત્વના ખ્યાલો
  - 9.4.1 કુલ આંતરિક પેદાશ
  - 9.4.2 શુદ્ધ આંતરિક પેદાશ
  - 9.4.3 કુલ રાષ્ટ્રીય પેદાશ
  - 9.4.4 શુદ્ધ રાષ્ટ્રીય પેદાશ
  - 9.4.5 માથાદીઠ આવક
- 9.5 રાષ્ટ્રીય આવકનું માપન
(રાષ્ટ્રીય આવક માપવાની પદ્ધતિઓ)
  - 9.5.1 ઉત્પાદનની પદ્ધતિ
  - 9.5.2 આવકની પદ્ધતિ
  - 9.5.3 ખર્ચની પદ્ધતિ
- 9.6 રાષ્ટ્રીય આવકની ગણતરી – માપનની મુશ્કેલીઓ
- 9.7 નાણાકીય આવક અને વાસ્તવિક આવક
  - 9.7.1 નાણાકીય રાષ્ટ્રીય આવક
  - 9.7.2 વાસ્તવિક રાષ્ટ્રીય આવક

પ્રસ્તાવના (Introduction)

રાષ્ટ્રીય આવક એ સમગ્રલક્ષી (બૃહદ) અર્થશાસ્ત્રનો એક પાયાનો ખ્યાલ છે. રાષ્ટ્રીય આવકના ખ્યાલમાં સમગ્ર અર્થતંત્રની આર્થિક પ્રવૃત્તિને માપવાનો પ્રયાસ થાય છે. કોઈ પણ દેશની રાષ્ટ્રીય આવક તેના અર્થતંત્રની કામગીરીનું સરવૈયું છે. રાષ્ટ્રીય આવકથી આપણને જે-તે અર્થતંત્રની આર્થિક તબિયતનો પરિચય મળે છે. જો અર્થતંત્રની રાષ્ટ્રીય આવક વધતી હોય તો તે સામાન્ય રીતે તંદુરસ્તીનું પ્રતીક છે અને જો અર્થતંત્રની રાષ્ટ્રીય આવક ઓછી હોય, ધીમે ધીમે વધતી હોય તો એ અર્થતંત્રની નાદુરસ્તીનું પ્રતીક છે તેમ કહેવાય. ટૂંકમાં કોઈ પણ દેશની આર્થિક સમૃદ્ધિના માપદંડ તરીકે રાષ્ટ્રીય આવકનો ઉપયોગ થાય છે. સામાન્ય રીતે કોઈ પણ દેશમાં વર્ષ દરમિયાન પોતાની મૂડી અને શ્રમથી કુદરતી સંપત્તિનો ઉપયોગ કરીને અંતિમ વસ્તુઓ અને સેવાઓનું ઉત્પાદન થાય તેના બજારમૂલ્યને રાષ્ટ્રીય આવક કહે છે. રાષ્ટ્રીય આવકના GNP, NNP, GDP, NDP જેવા મહત્વના ખ્યાલો છે. બે દેશોની સરખામણી માટે પણ તેનો ઉપયોગ થાય છે. આ ઉપરાંત રાષ્ટ્રીય આવક ખરેખર શું છે ? તે કેવી રીતે સર્જાય છે ? તેને કેવી રીતે માપી શકાય છે ? માપવાની જુદી જુદી પદ્ધતિઓ કઈ કઈ છે ? રાષ્ટ્રીય આવકની માપણી વખતે કેટલીક સમસ્યાઓ સર્જાય છે. દેશની નાણાકીય આવક જાણવી જોઈએ કે વાસ્તવિક આવક જાણવી જોઈએ ? આ બધી જ બાબતોનો પરિચય મેળવીએ.

9.1 રાષ્ટ્રીય આવકનો અર્થ (Meaning of National Income)

9.1.1 સામાન્ય અર્થ : વર્ષ દરમિયાન દેશમાં ખેતી, ઉદ્યોગ અને સેવાના ક્ષેત્રમાં કુલ જે ઉત્પાદન થાય છે તેનું નાણાકીય મૂલ્ય તે દેશની રાષ્ટ્રીય આવક છે. આપણે જ્યારે કહીએ કે ભારતની રાષ્ટ્રીય આવક 128 લાખ કરોડ રૂપિયા છે તેનો અર્થ એ થાય કે ખેતી, ઉદ્યોગ અને સેવાના ક્ષેત્રમાં એક વર્ષ દરમિયાન 128 લાખ કરોડ રૂપિયાની ચીજવસ્તુઓ અને સેવાઓનું ઉત્પાદન થયું છે.

9.1.2 આલ્ફેડ માર્શલ (ઉત્પાદન ઉપર આધારિત વ્યાખ્યા) : વર્ષ દરમિયાન દેશના શ્રમ અને મૂડીનો કુદરતી સંપત્તિ (જમીન) સાથે સહયોગ થવાથી જે ભૌતિક (દ્રવ્ય) અને

અભૌતિક (અદૃશ્ય-સેવાઓ) વસ્તુઓનું ચોખ્ખું ઉત્પાદન થાય છે તે દેશની રાષ્ટ્રીય આવક છે. પ્રો. માર્શલે આ વ્યાખ્યામાં ચીજવસ્તુઓ અને સેવાઓના ચોખ્ખા ઉત્પાદન ઉપર ભાર મૂક્યો છે. તેથી આ વ્યાખ્યા ઉત્પાદનલક્ષી ગણાય છે.

9.1.3 ઇરવિંગ ફિશર (વપરાશ ઉપર આધારિત વ્યાખ્યા) : વર્ષ દરમિયાન દેશના નાગરિકોએ જેટલા પ્રમાણમાં વસ્તુઓ અને સેવાઓની પ્રત્યક્ષ વપરાશ કરી હોય તેના પ્રમાણને રાષ્ટ્રીય આવક કહેવાય છે. વ્યાખ્યામાં ફિશરે ભૌતિક અને અભૌતિક વસ્તુઓ-સેવાઓની વપરાશ ઉપર ભાર મૂક્યો છે તેથી આ વ્યાખ્યા વપરાશલક્ષી ગણાય છે.

9.1.4 એ. સી. પીગુ (નાણાં ઉપર આધારિત વ્યાખ્યા) : રાષ્ટ્રીય આવક વસ્તુઓ અને સેવાઓનો એવો પ્રવાહ છે કે જેની ચૂકવણી નાણાં દ્વારા કરવામાં આવી હોય છે અથવા જેને નાણાંમાં સહેલાઈથી રજૂ કરી શકાય છે. બીજા શબ્દોમાં કહીએ તો વિદેશી આવક સહિતની સમાજની કુલ આવક જે નાણાંની મદદ વડે સરળતાથી માપી શકાય છે તે રાષ્ટ્રીય આવક છે. આ વ્યાખ્યામાં પીગુએ નાણાં ઉપર ભાર મૂક્યો છે તેથી આ વ્યાખ્યા નાણાંલક્ષી ગણાય છે.

વિવિધ વ્યાખ્યા ઉપરથી તારણો :

- (1) રાષ્ટ્રીય આવક એક વર્ષના ચોક્કસ સમયગાળામાં થયેલી આવકનું માપ છે.
- (2) રાષ્ટ્રીય આવકમાં અંતિમ વસ્તુ અને સેવા ધ્યાનમાં લેવાય છે.
- (3) અંતિમ વસ્તુ અને સેવાઓનું નાણાકીય મૂલ્ય રાષ્ટ્રીય આવક છે.
- (4) ઘસારો બાદ કરીને રાષ્ટ્રીય આવક ગણવામાં આવે છે.
- (5) વસ્તુ અને સેવાનું ઉત્પાદન અથવા વપરાશ થવી જોઈએ.

9.2 રાષ્ટ્રીય આવક અને રાષ્ટ્રીય પેદાશ (National Income and National Product)

સામાન્ય રીતે રાષ્ટ્રીય આવક અને રાષ્ટ્રીય પેદાશને એક જ ગણવામાં આવે છે. પરંતુ વાસ્તવમાં બંને જુદા છે.

9.2.1 રાષ્ટ્રીય આવક : વર્ષ દરમિયાન ઉત્પાદનનાં ચાર સાધનોએ રાષ્ટ્રના ઉત્પાદનમાં આપેલ ફાળા બદલ તેમને મળતી કુલ આવકનો સરવાળો એ રાષ્ટ્રીય આવક છે. રાષ્ટ્રીય આવક = ભાડું + વેતન + વ્યાજ + નફો

9.2.2 રાષ્ટ્રીય પેદાશ : વર્ષ દરમિયાન ઉત્પાદનનાં સાધનોથી દેશનાં જુદાં જુદાં ક્ષેત્રોમાં (ખેતી-ઉદ્યોગ-સેવા) અંતિમ સ્વરૂપની વસ્તુઓ અને સેવાઓના કુલ ઉત્પાદન-મૂલ્યનો સરવાળો રાષ્ટ્રીય પેદાશ છે. વર્ષ દરમિયાન દેશમાં વિવિધ પેઢીઓ દ્વારા ઉત્પન્ન કરવામાં આવેલી વસ્તુઓ અને સેવાઓ રાષ્ટ્રીય પેદાશ છે. ટૂંકમાં રાષ્ટ્રીય પેદાશ = ખેતી + ઉદ્યોગ + સેવાક્ષેત્રનું કુલ ઉત્પાદન.

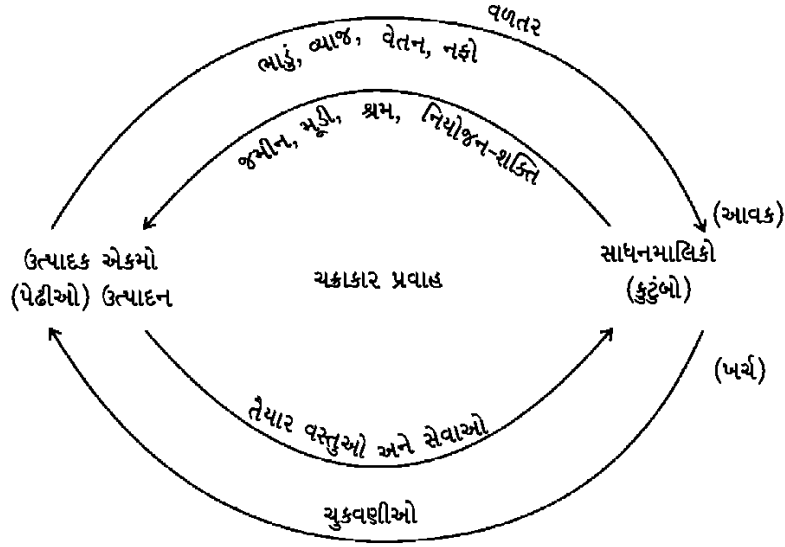
જો રાજ્યનો હસ્તક્ષેપ ન હોય (કરવેરા વગેરે ન હોય) અને વિદેશ વેપાર ન હોય (આયાત-નિકાસ ન હોય) તો રાષ્ટ્રીય આવક અને રાષ્ટ્રીય પેદાશ એકસરખા હોય છે. વસ્તુઓ ઉપરના વેરાને લીધે રાષ્ટ્રીય પેદાશ રાષ્ટ્રીય આવકથી વધુ હોય છે. કારણ કે કરવેરાને કારણે કિંમત ઉત્પાદન-ખર્ચથી વધારે હોય છે. ઉપરાંત ઉત્પાદકોને સરકાર તરફથી મળતી સબસિડીઓને કારણે રાષ્ટ્રીય પેદાશ રાષ્ટ્રીય આવકથી ઓછી હોય છે.

9.3 રાષ્ટ્રીય આવકનો ચક્રાકાર પ્રવાહ (Circular Flow of National Income)

સૈદ્ધાંતિક સમજૂતીની રીતે અર્થતંત્રના બે પ્રકાર પાડવામાં આવે છે : (1) અલિપ્ત અર્થતંત્ર (Closed Economy) અને (2) ખુલ્લું અર્થતંત્ર (Open Economy). અલિપ્ત અર્થતંત્ર એવું અર્થતંત્ર છે જેમાં વિદેશ વેપારની કોઈ ભૂમિકા હોતી નથી. આવા અર્થતંત્રને અન્ય દેશો સાથે આર્થિક વ્યવહારો હોતા નથી. દેશમાંથી વસ્તુ, સેવા, સાધનોની નિકાસ થતી નથી અને અન્ય દેશમાંથી વસ્તુ, સેવા, સાધનોની આયાત પણ થતી નથી. અલિપ્ત અર્થતંત્ર સ્વાવલંબી એટલે કે સ્વનિર્ભર હોય છે જ્યારે ખુલ્લા અર્થતંત્રમાં વિદેશ વેપારની ભૂમિકા હોય છે. અમુક કાર્યો સરકાર કરે છે, બીજા દેશો સાથે અર્થતંત્રને આયાત અને નિકાસના સંબંધો પણ હોય છે. અહીં સરળતા માટે આપણે રાષ્ટ્રીય આવકના ચક્રાકાર પ્રવાહની સમજૂતી માત્ર અલિપ્ત અર્થતંત્રના સંદર્ભમાં જ મેળવીશું.

ઉત્પાદન-આવક-ખર્ચનો ચક્રાકાર પ્રવાહ સમજવા માટે આપણે અર્થતંત્રને બે વિશાળ ક્ષેત્રોમાં વહેંચીએ છીએ. ધંધાદારી

પેઢીઓ અને સાધનના માલિકો. પેઢીઓ ઉત્પાદન-પ્રક્રિયા માટે જરૂરી સાધનો જમીન, મૂડી, શ્રમ, કુટુંબો પાસેથી ખરીદે છે અને ધંધામાં તેનો ઉપયોગ કરીને ઉત્પાદન કરે છે. આમ સાધનો કુટુંબથી પેઢીઓ તરફ આવે છે. સાધનોના ઉપયોગ બદલ પેઢી સાધનમાલિકો એટલે કે કુટુંબોને ભાડું, વેતન, વ્યાજ, નફારૂપે વળતર (આવક) ચૂકવે છે. આમ, પ્રથમ નાણાંનો પ્રવાહ પેઢીઓ તરફથી કુટુંબો તરફ આવે છે.

9.1 અલિપ્ત અર્થતંત્રમાં રાષ્ટ્રીય આવકનો ચક્રાકાર પ્રવાહ

પેઢી આ સાધનોની મદદથી જે ચીજવસ્તુઓ અને સેવાઓનું ઉત્પાદન કરે છે તેને વેચવા માટે બજારમાં મૂકે છે. બજારમાંથી કુટુંબો ચીજવસ્તુઓ અને સેવાઓ ખરીદે છે. આમ, વસ્તુ અને સેવાઓનો પ્રવાહ પેઢીઓ તરફથી કુટુંબ તરફ આવે છે. કુટુંબો વસ્તુ અને સેવાની ખરીદી બદલ પેઢીને નાણાં ચૂકવે છે (ચુકવણી-ખર્ચ) તેથી નાણાંનો પ્રવાહ કુટુંબોમાંથી ફરી પાછો પેઢીઓ તરફ આવે છે. આ નાણાંથી પેઢી ફરીથી સાધનો ખરીદે છે અને ફરીથી ઉત્પાદન કરે છે. કુટુંબોને ચુકવણી કરે છે. પેઢીઓમાંથી કુટુંબો તરફ અને કુટુંબોમાંથી પેઢીઓ તરફ સતત વહેતા આ નાણાંના પ્રવાહને ઉત્પાદન-આવક-ખર્ચનો એટલે કે રાષ્ટ્રીય આવકનો ચક્રાકાર પ્રવાહ કહેવામાં આવે છે. આવકનો આ ચક્રાકાર પ્રવાહ અર્થતંત્રને સતત ધબકતું રાખે છે. ચક્રાકાર પ્રવાહ સૂચવે છે રાષ્ટ્રીય આવક ત્રણ રીતે માપી શકાય છે : (1) ઉત્પાદન (2) આવક અને (3) ખર્ચ.

સાધનો કુટુંબથી પેઢી તરફ અને વળતર પેઢીથી કુટુંબ તરફ વહે છે. તો વસ્તુઓ પેઢીથી કુટુંબ તરફ અને ચુકવણી કુટુંબથી પેઢી તરફ વહે છે. પરંતુ યાદ રાખવું જોઈએ આ અલિપ્ત અર્થતંત્ર છે.

વાસ્તવમાં ખુલ્લાં અર્થતંત્રો જોવા મળે છે જેમાં સરકારની ભૂમિકા હોય છે. અર્થતંત્રમાં બચતો પણ થાય છે. આયાત અને નિકાસોનું અસ્તિત્વ હોય છે. આવા ખર્ચતંત્રમાં પણ બજારને આધારે ચક્રાકાર પ્રવાહ સમજાવી શકાય છે.

9.4 રાષ્ટ્રીય આવકના મહત્વના ખ્યાલો (Important Concepts of National Income)

9.4.1 કુલ આંતરિક પેદાશ (Gross Domestic Product - GDP) : રાષ્ટ્રીય આવકના અનેક ખ્યાલો છે. તેમાં કુલ આંતરિક પેદાશનો ખ્યાલ મહત્વનો છે. વર્ષ દરમિયાન દેશની હદમાં દેશના અને વિદેશના નાગરિકો દ્વારા જે અંતિમ સ્વરૂપની ચીજવસ્તુઓ અને સેવાઓનું ઉત્પાદન થાય છે. તેના બજાર-મૂલ્યને કુલ આંતરિક પેદાશ અથવા કુલ ઘરેલું ઉત્પાદન કહેવામાં આવે છે.

મહત્વની બાબતો :

(1) કુલ આંતરિક પેદાશમાં દેશ અને વિદેશના નાગરિકો દ્વારા અથવા કુદરત દ્વારા (ફૂડ ઓઈલ) આપણા દેશની હદમાં થયેલ અંતિમ સ્વરૂપની વસ્તુઓ અને સેવાઓનું ઉત્પાદન ગણવામાં આવે છે.

(2) કુલ આંતરિક પેદાશનો ખ્યાલ દેશની હદ સાથે સંકળાયેલો છે. આમાં દેશના નાગરિકોએ વિદેશમાં કરેલું ઉત્પાદન અથવા દેશના નાગરિકોએ વિદેશમાંથી મેળવેલી આવકોને ગણતરીમાં લેવામાં આવતી નથી.

(3) દેશોની આર્થિક સરખામણી કરવા અર્થતંત્રની પ્રગતિ દર્શાવવા GDPના આંકડાઓનો વ્યવહારમાં ઉપયોગ કરવામાં આવે છે.

9.4.2 શુદ્ધ આંતરિક પેદાશ (Net Domestic Product – NDP) : ઉત્પાદનની પ્રક્રિયા દરમિયાન વપરાશને કારણે યંત્રો, મકાનો, ઓજારો જેવા મૂડીસાધનોને ઘસારો લાગે છે. અમુક સમય પછી આ સાધનો ઉત્પાદન માટે બિનઉપયોગી બની જાય છે, ત્યારે આવાં સાધનો બદલવાની જરૂર પડે છે. કેટલીક વાર ટેકનોલોજી બદલાતા મૂડીસાધનો બદલવામાં આવે છે. આમ ઉત્પાદન-પ્રક્રિયા દરમિયાન સાધનોને લાગતા ઘસારાને કુલ આંતરિક પેદાશમાંથી બાદ કરવાથી આપણને શુદ્ધ આંતરિક પેદાશ પ્રાપ્ત થાય છે જેને ટૂંકમાં NDP કહે છે.

વર્ષ દરમિયાન દેશની હદમાં દેશના અને વિદેશનાં સાધનો દ્વારા જે અંતિમ સ્વરૂપની ચીજવસ્તુઓ અને સેવાઓનું ઉત્પાદન થાય છે. તેના બજારમૂલ્યમાંથી મૂડીસાધનોને લગતા ઘસારા-ખર્ચને બાદ કરતા જે શેષ વધે તેને શુદ્ધ આંતરિક પેદાશ કહેવાય છે. તેથી ટૂંકમાં $GDP - \text{ઘસારો} = NDP$ સૂત્ર સ્વરૂપે રજૂ કરી શકાય.

9.4.3 કુલ રાષ્ટ્રીય પેદાશ (Gross National Product – GNP) : દેશના નાગરિકો અને વિદેશના નાગરિકો દેશની હદમાં જે ઉત્પાદન કરે છે તે કાચી આંતરિક પેદાશ છે. જ્યારે દેશના નાગરિકો વર્ષ દરમિયાન જે ઉત્પાદન કરે છે. તેના મૂલ્યનો સરવાળો એ કાચી રાષ્ટ્રીય પેદાશ છે. દેશના નાગરિકોએ દેશની હદમાં ઉત્પાદન કર્યું છે કે સરહદની બહાર વિદેશી ધરતી પર ઉત્પાદન કર્યું તે બાબત અહીં મહત્વની નથી પરંતુ આપણા દેશના નાગરિકો દ્વારા થયેલું ઉત્પાદન હોવું જોઈએ. વર્ષ દરમિયાન દેશના નાગરિકોએ ઉત્પન્ન કરેલી વસ્તુઓ અને સેવાઓના નાણાકીય મૂલ્યને તે દેશની કુલ રાષ્ટ્રીય પેદાશ કહે છે.

મહત્વની બાબતો :

(1) GNPમાં ચાલુ વર્ષના ઉત્પાદનનું મૂલ્ય ગણાય છે. અગાઉના વર્ષનું ઉત્પાદન-મૂલ્ય ગણાતું નથી.

(2) કુલ આંતરિક પેદાશ (GDP)માં વિદેશમાં રહેતા આપણા નાગરિકોની આવક ઉમેરવામાં આવે અને આપણા દેશમાં રહીને કમાતા વિદેશી નાગરિકોની આવક બાદ કરવામાં આવે ત્યારે GNP મળે છે. ટૂંકમાં કહીએ તો,

$$GNP = GDP + \text{વિદેશમાંથી મળેલી ચોખ્ખી આવક (વિદેશમાંથી થતી કુલ આવક - વિદેશને થતી કુલ ચુકવણી)}$$

(3) સામાન્ય વ્યવહારમાં મોટા ભાગે GNPના આંકડાઓનો ઉપયોગ થાય છે.

9.4.4 શુદ્ધ રાષ્ટ્રીય પેદાશ (Net National Product – NNP) : ઉત્પાદનની પ્રક્રિયા દરમિયાન ઉત્પાદનનાં સાધનો, યંત્રો, કારખાનાનું મકાન, ઓજારો વગેરેને ઘસારો લાગે છે. તેમનું મૂલ્ય ઘટે છે. તેને મૂડીઘસારો (Capital Depreciation) કહે છે. શુદ્ધ રાષ્ટ્રીય પેદાશ જાણવા કુલ રાષ્ટ્રીય પેદાશમાંથી આ ઘસારાની રકમ બાદ કરવામાં આવે છે અને ત્યાર પછી જે શેષ વધે તે શુદ્ધ રાષ્ટ્રીય પેદાશ કહેવાય છે. વર્ષ દરમિયાન દેશના નાગરિકોએ ઉત્પન્ન કરેલી વસ્તુઓ અને સેવાઓના નાણાકીય મૂલ્યમાંથી ઘસારો બાદ કરતા જે શેષ વધે તે શુદ્ધ રાષ્ટ્રીય પેદાશ છે.

મહત્વની બાબતો :

(1) GNPમાંથી ઘસારો બાદ થયા પછીનું ચાલુ વર્ષના ઉત્પાદનનું મૂલ્ય NNP

(2) $GNP - \text{ઘસારો} = NNP$

9.4.5 માથાદીઠ આવક (Per Capita Income) : જેમ રાષ્ટ્રીય આવક આર્થિક વૃદ્ધિનો એક માપદંડ છે તેમ માથાદીઠ આવક આર્થિક વિકાસનો એક માપદંડ છે. સામાન્ય રીતે કોઈ એક દેશની રાષ્ટ્રીય આવકને એ વર્ષની કુલ વસ્તી વડે ભાગતા જે-તે વર્ષની માથાદીઠ આવક આપણને પ્રાપ્ત થાય છે. વ્યક્તિદીઠ સરેરાશ આવક એ માથાદીઠ આવક છે. માથાદીઠ આવકને સૂત્રમાં નીચે મુજબ રજૂ કરી શકાય :

$$\text{માથાદીઠ આવક} = \frac{\text{કુલ રાષ્ટ્રીય આવક}}{\text{કુલ વસ્તી}}$$

કોઈ એક દેશની કોઈ એક વર્ષની રાષ્ટ્રીય આવક ધારો કે ₹ 60,000 કરોડ છે અને તે વર્ષની તે દેશની વસ્તી 2 કરોડ વ્યક્તિઓની છે તો તે દેશની માથાદીઠ આવક

$$\text{માથાદીઠ આવક} = ₹ \frac{60,000 \text{ કરોડ}}{2 \text{ કરોડ}}$$

$$= ₹ 30,000 \text{ થશે.}$$

એટલે કે વર્ષ દરમિયાન દેશના નાગરિકો સરેરાશ 30,000 ₹ આવક મેળવે છે તેમ કહેવાય. માથાદીઠ આવકને ચાલુ વર્ષના ભાવે રાષ્ટ્રીય આવકના માપથી ગણવામાં આવી હોય તો તેને ચાલુ ભાવે માથાદીઠ આવક કહેવાય અને જો પાયાના વર્ષના ભાવે (સ્થિર ભાવે) રાષ્ટ્રીય આવકથી ગણવામાં આવી હોય તો તે સ્થિર ભાવે માથાદીઠ આવક કહેવાય છે. માથાદીઠ આવક જેમ વધારે તેમ નાગરિકોને પ્રાપ્ત થતી વસ્તુઓ અને સેવાઓનું પ્રમાણ વધારે છે તેમ કહેવાય. બીજા શબ્દોમાં નાગરિકોનું જીવનધોરણ ઊંચું ગણાય.

મહત્વની બાબતો :

- (1) રાષ્ટ્રીય આવકના વૃદ્ધિ-દર કરતાં વસતિ વૃદ્ધિનો દર ઊંચો હોય તો માથાદીઠ આવક ઘટે છે.
- (2) માથાદીઠ આવક એ સરેરાશ માપ છે.
- (3) દેશમાં આવકની વહેંચણી બદલાવા છતાં માથાદીઠ આવકમાં કોઈ ફેર પડતો નથી.
- (4) જો દેશમાં આવકની અસમાનતા વધે તો માથાદીઠ આવક વિકાસનો સાચો માપદંડ નથી.
- (5) દેશની પ્રગતિનો સાચો માપદંડ રાષ્ટ્રીય આવક નહિ પરંતુ માથાદીઠ આવક છે.
- (6) UNO પણ બે દેશોની પ્રગતિની સરખામણી કરવામાં રાષ્ટ્રીય આવકની સાથે માથાદીઠ આવકના આંકડાનો ઉપયોગ કરે છે.
- (7) માથાદીઠ આવકથી બે દેશોની તુલના કરી શકાય છે.
- (8) માથાદીઠ આવકથી દેશના નાગરિકોના જીવનધોરણનો અંદાજ મૂકી શકાય છે.

9.5 રાષ્ટ્રીય આવકનું માપન (રાષ્ટ્રીય આવક માપવાની પદ્ધતિઓ - Measurement of National Income)

રાષ્ટ્રીય આવકનું માપન એટલે કે ગણતરી, રાષ્ટ્રીય આવકની જુદી જુદી વિભાવનાઓ-અર્થને આધારે રજૂ કરવામાં આવે છે. રાષ્ટ્રીય આવકની વિભાવનાના ત્રણ અર્થ થાય છે અને તે ત્રણ વિભાવનાને આધારે રાષ્ટ્રીય આવકને ગણવાની ત્રણ પદ્ધતિઓ પ્રચલિત છે :

- (1) ઉત્પાદનની પદ્ધતિ (2) આવકની પદ્ધતિ (3) ખર્ચની પદ્ધતિ.

9.5.1 ઉત્પાદનની પદ્ધતિ : રાષ્ટ્રીય આવક ગણવાની આ પદ્ધતિ પ્રો. માર્શલની વ્યાખ્યા ઉપરથી વિકસાવવામાં આવી છે. વર્ષ દરમિયાન દેશમાં ખેતી, ઉદ્યોગ અને સેવાક્ષેત્રમાં અંતિમ સ્વરૂપની વસ્તુઓ અને સેવાઓનું જે ઉત્પાદન થયું હોય તેના નાણાકીય મૂલ્યનો સરવાળો રાષ્ટ્રીય આવક ગણવામાં આવે છે. ખેતી, ઉદ્યોગ અને સેવાક્ષેત્રના ઉત્પાદનનો જથ્થો જાણી તેને બજારકિંમતોથી ગુણી નાણાકીય મૂલ્ય શોધવામાં આવે છે. વસ્તુ અને સેવાઓના આ નાણાકીય મૂલ્યનો સરવાળો દેશની રાષ્ટ્રીય આવકની ગણતરી છે.

મહત્વની બાબતો : નીચેની બાબતોને ધ્યાનમાં રાખીને રાષ્ટ્રીય આવકની ગણતરી કરવામાં આવે છે :

- (1) અર્થતંત્રનું જુદાં-જુદાં ક્ષેત્રોમાં વર્ગીકરણ : અર્થતંત્રનું ખેતી, ઉદ્યોગ, સેવા, ખાણ, બાંધકામ, મેન્યુફેક્ચરિંગ, વેપાર-વાણિજ્ય, વાહનવ્યવહાર, સંદેશાવ્યવહાર, બેંકિંગ, શિક્ષણ જેવાં અનેક ક્ષેત્રોમાં વર્ગીકરણ કરવામાં આવે છે.
- (2) વસ્તુ કે સેવાની પસંદગી : અર્થતંત્રનાં જુદાં-જુદાં ક્ષેત્રોમાં ઉત્પન્ન થતી માત્ર અંતિમ વપરાશની વસ્તુઓ અને સેવાઓને ગણવામાં આવે છે. વચગાળાના ઉપયોગની વસ્તુઓ ગણવામાં આવતી નથી.
- (3) ગૃહિણીના ઘરકામની સેવા : ગૃહિણીના ઘરકામની સેવા બજારમાં વેચાતી નથી. તેનું નાણાકીય મૂલ્ય માપી શકાતું નથી. તે રાષ્ટ્રીય આવકમાં ગણાતી નથી.

(4) **સ્વ-વપરાશ** : સ્વ-વપરાશ માટે ઉત્પન્ન થયેલ વસ્તુઓ બજારમાં વેચાતી નથી. તેનું નાણાકીય મૂલ્ય આંકી શકાતું નથી માટે તે પણ રાષ્ટ્રીય આવકની ગણતરીમાં લેવાતી નથી. ભારતમાં ખેડૂતે સ્વ-વપરાશ માટે રાખેલ અનાજ અપવાદ તરીકે રાષ્ટ્રીય આવકમાં ગણતરીમાં લેવામાં આવે છે.

(5) **સંરક્ષણ-પોલીસ** : સંરક્ષણ-પોલીસની સેવાઓના બજાર હોતા નથી. તે બજારમાં વેચાતી મળતી નથી છતાં ભારતમાં રાષ્ટ્રીય આવકની ગણતરીમાં તેને ધ્યાનમાં લેવામાં આવે છે.

(6) **આરોપિત ભાડું** : પોતાનું મકાન બીજાને ભાડે આપ્યું હોત તો જે ભાડું મળી શકત તેને આરોપિત ભાડું (Imputed Rent) કહે છે. તેનું મૂલ્ય રાષ્ટ્રીય આવકમાં ગણાય છે.

(7) **બેવડી ગણતરી** : બેવડી ગણતરી ટાળવી જોઈએ. રાષ્ટ્રીય આવક-પેદાશની ગણતરીમાં બેવડી ગણતરી દૂર કરીને રાષ્ટ્રીય પેદાશ ગણવામાં આવે છે. જ્યારે રાષ્ટ્રીય પેદાશમાં કોઈ એક વસ્તુનું મૂલ્ય એક કરતા વધારે વખત ગણવામાં આવે તો તે બેવડી ગણતરી છે. બેવડી ગણતરીથી રાષ્ટ્રીય આવક કૃત્રિમ રીતે ઊંચી આવે છે. ઉત્પાદનની રીતે રાષ્ટ્રીય પેદાશની ગણતરી કરતી વખતે આ બેવડી ગણતરીથી બચવું જોઈએ. જો રાષ્ટ્રીય પેદાશમાં વર્ષ દરમિયાન ઉત્પન્ન થયેલ લોખંડ અને તેમાંથી બનેલ યંત્રો એમ બંને વસ્તુનું નાણાકીય મૂલ્ય ગણવામાં આવે તો તે બેવડી ગણતરી છે. કારણ કે યંત્રોના મૂલ્યમાં લોખંડનું મૂલ્ય સમાયેલું છે. એટલે જો લોખંડનું મૂલ્ય પણ ગણીએ અને યંત્રોનું મૂલ્ય પણ ગણવામાં આવે તો લોખંડનું મૂલ્ય બેવાર ગણાય છે. આવી બેવડી ગણતરી દૂર કરવાના બે ઉપાયો નીચે પ્રમાણે છે :

(A) **માત્ર અંતિમ વસ્તુઓનું મૂલ્ય ગણવું** : આ પદ્ધતિમાં અર્ધતૈયાર વચગાળાનો ઉપયોગ ધરાવતી વસ્તુઓનું મૂલ્ય ગણવાને બદલે, માત્ર યંત્ર કે જે અંતિમ વસ્તુ છે અને તેમાં લોખંડનું મૂલ્ય સમાયેલું છે તેના નાણાકીય મૂલ્યને જ ગણવામાં આવે તો બેવડી ગણતરીનો પ્રશ્ન ઉકેલાઈ જાય છે.

(B) **મૂલ્યવૃદ્ધિની પદ્ધતિ** : ઉત્પાદન-પ્રક્રિયામાં જ્યારે વસ્તુ એક તબક્કામાંથી બીજા તબક્કામાં જાય છે ત્યારે તેનું નાણાકીય મૂલ્ય વધે છે. આ વધેલા મૂલ્યને જુદું તારવીને તેનો સરવાળો કરીને રાષ્ટ્રીય પેદાશ ગણવામાં આવે તો બેવડી ગણતરી થતી નથી. એક ઉદાહરણની મદદથી સમજાએ.

ઉત્પાદનના તબક્કા	વેચાણ આવક (₹ માં)	સાધન-ખર્ચ (₹ માં)	મૂલ્યવૃદ્ધિ (₹ માં)
રૂ	100	શૂન્ય	100
સૂતર	200	100	100
કાપડ	280	200	80
કુલ	580	300	280

એક કારખાનામાંથી ₹ 100નું રૂ લાવવામાં આવે તેમાંથી ₹ 200નું સૂતર બને અને ₹ 200ના સૂતરમાંથી ₹ 280નું કાપડ બને તો રાષ્ટ્રીય પેદાશમાં $100 + 200 + 280 = 580$ નું નાણાકીય મૂલ્ય ગણવામાં આવે તો બેવડી ગણતરી થાય છે. રૂ, સૂતર અને કાપડ બંનેમાં સમાયેલું છે. તેથી રૂનું મૂલ્ય ત્રણવાર ગણાય છે. આ બેવડી ગણતરી છે. પરંતુ જો ₹ 100નું રૂ + ₹ 100નું સૂતર + ₹ 80નું કાપડનું વધેલું મૂલ્ય ગણવામાં આવે એટલે કે ₹ 280નો મૂલ્યવધારો ગણીએ તો બેવડી ગણતરી થતી નથી. ઉપરના ઉદાહરણમાં કાપડના ઉત્પાદનમાં વપરાયેલ સાધનસામગ્રીનું ખર્ચ શૂન્ય બતાવ્યું છે. કારણ કે, અહીં માની લેવામાં આવ્યું છે કે, રૂનું ઉત્પાદન ગયા વર્ષનું છે. જે અગાઉના વર્ષની રાષ્ટ્રીય પેદાશમાં ગણાયેલું છે.

(8) **પરોક્ષ વેરા અને સબસિડી** : વસ્તુની બજારકિંમતમાં પરોક્ષ વેરા સમાયેલા હોવાથી રાષ્ટ્રીય પેદાશ જાણવા તે પરોક્ષ વેરા બાદ કરવામાં આવે છે અને સરકાર દ્વારા જે સબસિડી અપાતી હોય તે ઉમેરવામાં આવે છે.

(9) **પુનઃવેચાણ** : ભૂતકાળમાં ઉત્પન્ન થયેલ વસ્તુનું જ્યારે ઉત્પાદન થયું ત્યારે રાષ્ટ્રીય પેદાશમાં તેનું મૂલ્ય ગણાઈ ચૂક્યું

હોય છે. તેથી હવે આ વસ્તુ જો ફરીથી વેચવામાં આવે તો તેનું મૂલ્ય ગણાતું નથી અને જો ગણીએ તો બેવડી ગણતરી થાય છે. 2000ના વર્ષમાં ખરીદેલું મકાન કોઈ આજે વેચે તો આ વેચાણ રાષ્ટ્રીય પેદાશમાં ન ગણાય.

(10) ઘસારો બાદ કરવો : ઉત્પાદન-પ્રક્રિયા દરમિયાન મૂડીસાધનોને લાગતા ઘસારાને બાદ કરીને રાષ્ટ્રીય પેદાશ ગણવામાં આવે છે.

(11) નિકાસમૂલ્ય ઉમેરવામાં આવે છે.

(12) દાણચોરી કે ગેરકાયદેસર વસ્તુનું મૂલ્ય ગણતરીમાં લેવાતું નથી.

9.5.2 આવકની પદ્ધતિ : રાષ્ટ્રીય આવક માપવાની આવકની પદ્ધતિ પ્રો. પીગુની વ્યાખ્યા ઉપરથી વિકસાવવામાં આવી છે. વર્ષ દરમિયાન દેશના નાગરિકો અને રાજ્ય જે આવક પ્રાપ્ત કરે છે. તેનો સરવાળો કરવાથી રાષ્ટ્રીય આવક જાણી શકાય છે. રાષ્ટ્રીય આવક માપવાની આવકની પદ્ધતિમાં ઉત્પાદનનાં ચાર સાધનો જમીન, મૂડી, શ્રમ અને નિયોજકને મળતી ભાડું, વ્યાજ, વેતન અને નફારૂપી આવકનો સરવાળો કરવામાં આવે છે. આ સરવાળામાં વિદેશમાંથી મળતી આવક ઉમેરવાની અને આપણા દેશમાં વપરાયેલાં વિદેશી સાધનોને ભાડું, વ્યાજ, વેતન, નફારૂપી જે ચુકવણી કરી હોય તે બાદ કરવામાં આવે છે.

મહત્વની બાબતો : આવકની રીતે રાષ્ટ્રીય આવકની ગણતરી કરતી વખતે નીચેની બાબતોને ધ્યાનમાં રાખવામાં આવે છે :

(1) સાધનોની આવક ગણવી : ઉત્પાદનનાં સાધનોને નીચે પ્રમાણેની મળતી આવકો ગણાય છે :

(A) ભાડાની આવક : જમીન-મકાન વગેરેનું જે ભાડું મળે છે તે આવક તરીકે ગણાય છે. પોતાના મકાનમાં રહેતા હોય તેમને પણ ભાડાની આવક મળે છે એમ માની આરોપિત ભાડું ગણાય છે. પુસ્તકોના કૉપીરાઈટ્સ અને પેટન્ટ જેવા અધિકારોને કારણે મળતી આવક ગણવામાં આવે છે.

(B) વ્યાજની આવક : લોકોને વર્ષ દરમિયાન મૂડી ઉપર જે વ્યાજ મળે છે તેની ગણતરી થાય છે. પરંતુ રાજ્ય તરફથી મળતું વ્યાજ બાકાત રખાય છે. કારણ કે રાજ્ય કરવેરા દ્વારા આવક મેળવે છે અને વ્યાજ તરીકે એ નાણું ચૂકવે છે એટલે માત્ર નાણાંની હેરફેર થાય છે.

(C) વેતનની આવક : શ્રમિકોને વર્ષ દરમિયાન તેમના કાર્યના બદલામાં જે વેતન અને પગાર મળે છે તે ગણવામાં આવે છે.

(D) નફાની આવક : રોકાણકારો-નિયોજકોને જે નફા અને ડિવિડન્ડ રૂપી આવકો મળે છે તે ગણાય છે. કંપનીઓના અનામત નફા અને તેના ઉપર ચુકવાતા કરવેરાનો સમાવેશ પણ થાય છે.

(2) ન ગણવામાં આવતી આવકો : રાષ્ટ્રીય આવક માપવાની આવકની પદ્ધતિમાં બક્ષિસ, ઈનામ, ભેટ, લૂંટની આવક, ચોરી, બેકારી ભથ્થાની આવક કે વૃદ્ધાવસ્થામાં મળતી સરકારી સહાયની આવક, લોટરીની આવક વગેરે જેવી આવકો રાષ્ટ્રીય આવકમાં ગણવામાં આવતી નથી.

(3) સરકાર દ્વારા અપાતી સબસિડી બાદ કરવામાં આવે છે.

(4) વિદેશની ચોખ્ખી આવક ઉમેરવામાં આવે છે (નિકાસ-આયાત).

(5) વપરાશી માલના સોદામાંથી મળતા કમિશન કે દલાલીની આવક ગણાય છે.

(6) જે આવકોથી અર્થતંત્રમાં વસ્તુ અને સેવાના ઉત્પાદનનો પ્રવાહ વહેતો હોય જેનાથી અર્થતંત્રમાં વસ્તુઓના નાણાકીય મૂલ્યમાં વધારો થતો હોય તેવી આવકો ગણવામાં આવે છે.

(7) સેકન્ડ હેન્ડ વસ્તુની આવકનો સમાવેશ થતો નથી. દા.ત., મોબાઈલના નવા મોડેલ આવતા જૂના મોડેલના વેચાણથી જે આવક થાય તે ગણાતી નથી.

9.5.3 ખર્ચની પદ્ધતિ : પ્રો. ફિશરની વ્યાખ્યા ઉપરથી આ પદ્ધતિ વિકસાવવામાં આવી છે. વર્ષ દરમિયાન વ્યક્તિઓ, કુટુંબો, પેઢીઓ અને સરકાર ચીજવસ્તુઓ અને સેવાઓ ઉપર જે કુલ નાણાકીય ખર્ચ કરે છે તેનો સરવાળો કરીને રાષ્ટ્રીય આવક માપવામાં આવે છે. આ પદ્ધતિમાં આવક = ખર્ચની ધારણા અભિપ્રેત છે. ખર્ચની પદ્ધતિમાં એક નાણાકીય વર્ષ દરમિયાન અંતિમ વસ્તુઓ અને સેવાઓની ખરીદી પાછળ જે ખર્ચ થાય તેનો સમાવેશ કરવામાં આવે છે. એક નાણાકીય વર્ષ દરમિયાન કુલ ખર્ચ GDP જેટલું હોય છે.

મહત્વની બાબતો : ખર્ચની દૃષ્ટિએ રાષ્ટ્રીય આવકની ગણતરી કરતી વખતે નીચેની બાબતોને ધ્યાનમાં રાખવામાં આવે છે :

(1) નાણાકીય ખર્ચનાં ચાર ઘટકો છે :

(A) વપરાશી ખર્ચ : નાગરિકો, કુટુંબો, ધંધાદારી પેઢીઓ દ્વારા વપરાશી વસ્તુઓ પાછળ થતો ખર્ચ ગણવામાં આવે છે. ટી.વી., સ્કૂટર, કાર જેવી ટકાઉ વસ્તુઓ અનાજ, ફળ, શાકભાજી જેવી નાશવંત વસ્તુઓ તેમજ શિક્ષણ, ડોક્ટરી સારવાર, વાહન-વ્યવહાર, સંદેશાવ્યવહાર જેવી સેવાઓ પાછળ થતા ખર્ચનો સમાવેશ થાય છે.

(B) મૂડીરોકાણ-ખર્ચ : નાગરિકો, કુટુંબો, ધંધાદારી પેઢીઓ જે મૂડીરોકાણ-ખર્ચ કરે છે તેની ગણતરી થાય છે. કારખાનાનું મકાન, પ્લાન્ટ, યંત્રસામગ્રી, વ્યવસાય માટે જરૂરી વસ્તુઓ-સાધનો પર થયેલ ખર્ચ મૂડીરોકાણ-ખર્ચ તરીકે ગણાય છે.

(C) સરકારી ખર્ચ : કેન્દ્ર સરકાર, રાજ્ય સરકાર અને સ્થાનિક સ્વરાજની સંસ્થાઓ વગેરેનું વપરાશી-ખર્ચ, મૂડીરોકાણ ખર્ચ, વહીવટી ખર્ચ વગેરેનો સમાવેશ થાય છે.

(D) ચોખ્ખું નિકાસખર્ચ : દેશના નાગરિકોનું વિદેશી વસ્તુઓની આયાત પાછળનું ખર્ચ એ દેશનું ખર્ચ છે અને આપણી નિકાસો એ વિદેશના નાગરિકોનું આપણી વસ્તુઓ પાછળનું ખર્ચ છે. તેથી તે બંને વચ્ચેનો તફાવત એ ચોખ્ખી નિકાસો છે. જેનો સમાવેશ રાષ્ટ્રીય આવકમાં થાય છે. ટૂંકમાં કહેવું હોય તો કુલ રાષ્ટ્રીય આવક = વપરાશી ખર્ચ + મૂડીરોકાણ ખર્ચ + સરકારી ખર્ચ + ચોખ્ખું નિકાસખર્ચ.

(2) રાષ્ટ્રીય આવકમાં ન ગણાતા ખર્ચો : ખર્ચની દૃષ્ટિએ રાષ્ટ્રીય આવકની ગણતરીમાં અમુક ખર્ચો ગણાતા નથી. દા.ત., સેકન્ડ હેન્ડ વસ્તુઓની ખરીદી પાછળનું ખર્ચ, હેરફેરનું ખર્ચ (બદલા ચૂકવણીઓ) વગેરે, હેરફેરના ખર્ચમાં પેન્શન, બેકારી ભથ્થું, વિધવાઓને અપાતી સહાય વગેરેનો સમાવેશ થાય છે. જૂના શેરની ખરીદી પાછળનું ખર્ચ, વચગાળાની વપરાશી વસ્તુઓ પાછળનું ખર્ચ રાષ્ટ્રીય આવકમાં ગણાતું નથી. કેટલાક ખર્ચો વસ્તુઓ-સેવાઓના ઉત્પાદન થયા વગર થાય છે. તેમાં માત્ર નાણાંની હેરફેર જ થાય છે. સબસિડી જેવા ખર્ચો રાષ્ટ્રીય આવકમાં ગણવામાં આવતા નથી.

(3) રાષ્ટ્રીય આવક ગણવામાં મુશ્કેલી : વ્યક્તિઓના ખર્ચના આધારભૂત આંકડા મળતા નથી. તેથી આ પદ્ધતિથી રાષ્ટ્રીય આવક ગણવામાં મુશ્કેલી સર્જાય છે. એક ઉદાહરણથી જોઈએ. આરવ નામનો ઉદ્યોગપતિ તેના એકાઉન્ટન્ટ મિલાપને ₹ 30,000 પગાર પેટે આપે અને તે ₹ 30,000ને ખર્ચ પેટે ગણે. એકાઉન્ટન્ટ મિલાપ તેના ઘરમાં સાફસફાઈ માટે આવતી ખુશ્બુને ₹ 3000 આપે અને તેને ખર્ચ પેટે ગણે તો વાસ્તવમાં ખર્ચ કેટલું ? ₹ 30,000 કે 30,000 + 3000 = 33,000 ? આમ ખર્ચની પણ ભેવડી ગણતરી થાય.

રાષ્ટ્રીય આવક ગણવા માટે ઉપરની પદ્ધતિઓમાંથી ગમે તે પદ્ધતિને દેશ અપનાવી શકે. જો પ્રાપ્ય માહિતી અને આંકડા સાચા હોય તો ગમે તે પદ્ધતિથી રાષ્ટ્રીય આવકની ગણતરી કરવામાં આવે. રાષ્ટ્રીય આવકનું માપ સરખું આવશે પરંતુ દરેક પદ્ધતિની કોઈ ને કોઈ ખામી તો છે જ. તેથી એમ કહેવાય કે આ પદ્ધતિઓ એકબીજાની પરસ્પર પૂરક છે. દાખલા તરીકે ઉત્પાદનની રીતે રાષ્ટ્રીય આવક ગણીને ખર્ચની રીત દ્વારા તેની સચ્ચાઈની ચકાસણી કરી શકાય છે. ભારત જેવા વિકસતાં રાષ્ટ્રો માટે ઉત્પાદનની, તો અમેરિકા અને રશિયા જેવા દેશો માટે આવક અને ખર્ચની રીત અનુકૂળ છે.

9.6 રાષ્ટ્રીય આવકની ગણતરી – માપનની મુશ્કેલીઓ (Problems in Measurement of National Income)

ભારતમાં 1954થી કેન્દ્રિય આંકડાકીય સંગઠન (CSO - Central Statistical Organization) રાષ્ટ્રીય આવકનું આગણન

કરે છે. અત્યારે 1999-2000ને પાયાનું વર્ષ ગણીને રાષ્ટ્રીય આવકની ગણતરી થાય છે. પરંતુ રાષ્ટ્રીય આવકની ગણતરી કરતી વખતે કેટલીક સમસ્યાઓ-મુશ્કેલીઓ સર્જાય છે, જે નીચે મુજબની છે :

- (1) બેવડી ગણતરીની સમસ્યા
- (2) સ્વ-વપરાશની મુશ્કેલી
- (3) ઘસારો જાણવાની મુશ્કેલી
- (4) કરટાળો અને કરચોરીની વૃત્તિ
- (5) ગેરકાયદેસરની આવક
- (6) ચોખ્ખી વિદેશી આવકની સમસ્યા

(7) ગણતરી-હિસાબો રાખવાની સમસ્યા (Problems of Accounting). રાષ્ટ્રીય આવકની ગણતરીમાં ઉત્પાદન આવક-ખર્ચના હિસાબો કરવામાં નીચે મુજબની સમસ્યાઓ સર્જાય છે :

- (A) નિરક્ષરતા
- (B) નાના પાયે ઉત્પાદન-વેચાણ
- (C) સાટા-પદ્ધતિ
- (D) એક કરતાં વધુ વ્યવસાયમાં રોકાયેલા લોકો

ઉપર્યુક્ત સમસ્યાઓ હોવા છતાં રાષ્ટ્રીય આવક ગણવામાં ચોકસાઈ રાખીને સાચી આવક મેળવવાનો પ્રયાસ CSO દ્વારા થાય છે.

9.7 નાણાકીય આવક અને વાસ્તવિક આવક (Monetary Income and Real Income)

રાષ્ટ્રીય આવકની માપણી નાણાંના માપદંડ વડે કરવામાં આવે છે. પરંતુ જો નાણાંરૂપી માપદંડ અસ્થિર હોય બીજા શબ્દોમાં કહીએ તો ભાવોમાં વધ-ઘટ થતી હોય તો ઉત્પાદન સ્થિર હોવા છતાં રાષ્ટ્રીય આવક વધે કે ઘટે અથવા ઉત્પાદન ઓછું વધું હોય તોપણ રાષ્ટ્રીય આવક વધારે આવે છે. ત્યારે પ્રશ્ન ઉપસ્થિત થાય કે જેટલું ઉત્પાદન વધું હોય તેટલી જ રાષ્ટ્રીય આવક વધે તો તે માપદંડ સાચું કહેવાય. તેને સમજવા નાણાકીય રાષ્ટ્રીય આવક અને વાસ્તવિક રાષ્ટ્રીય આવકને સમજવી પડે.

9.7.1 નાણાકીય રાષ્ટ્રીય આવક : ચાલુ ભાવે એટલે કે વર્તમાન ભાવોએ રાષ્ટ્રીય આવકને ગણવામાં આવે તો તે નાણાકીય રાષ્ટ્રીય આવક કહેવાય છે. વર્ષ દરમિયાન થયેલ તમામ વસ્તુઓના ઉત્પાદનને તે વસ્તુના બજારભાવ સાથે ગુણીને જે રાષ્ટ્રીય આવક મળે તે નાણાકીય રાષ્ટ્રીય આવક છે. પરંતુ આ નાણાકીય આવક એ વાસ્તવિક આવક નથી. જો કોઈ વર્ષનું ઉત્પાદન ગયા વર્ષ જેટલું જ હોય અને ભાવ બમણા થયા હોય તો ચાલુ વર્ષની નાણાકીય આવક બમણી આવશે (ઉત્પાદન × ભાવ) જે વાસ્તવિક પરિસ્થિતિ દર્શાવતું નથી, કારણ કે ઉત્પાદન તો ગયા વર્ષ જેટલું જ છે. માત્ર ભાવ બમણા થયા છે. પ્રજાના જીવનધોરણમાં કોઈ વધારો થયો નથી તેથી સાચી રાષ્ટ્રીય આવક જાણવાનો રસ્તો વાસ્તવિક રાષ્ટ્રીય આવકનો છે.

9.7.2 વાસ્તવિક રાષ્ટ્રીય આવક : પાયાના વર્ષના ભાવે એટલે કે સ્થિર ભાવો એ રાષ્ટ્રીય આવકને ગણવામાં આવે તો તે વાસ્તવિક રાષ્ટ્રીય આવક કહેવાય છે. વર્ષ દરમિયાન થયેલ તમામ વસ્તુઓના ઉત્પાદનને તે વસ્તુના સ્થિર ભાવ સાથે ગુણીને જે રાષ્ટ્રીય આવક મેળવવામાં આવે છે તે વાસ્તવિક રાષ્ટ્રીય આવક છે. વાસ્તવિક રાષ્ટ્રીય આવક એ દેશની સાચી આર્થિક સ્થિતિ દર્શાવે છે. વાસ્તવમાં ઉત્પાદન અને બજારકિંમત (ચાલુ ભાવ) બંને વધે છે. તેથી રાષ્ટ્રીય આવકનો અમુક વધારો ઉત્પાદન વધારાને કારણે તો અમુક વધારો કિંમત વધવાને કારણે હોય છે પણ આપણને રાષ્ટ્રીય આવકના તે વધારામાં રસ છે જે ઉત્પાદન વધારાને કારણે વધી છે. કારણ કે ઉત્પાદન વધારાને કારણે રાષ્ટ્રીય આવક વધે તો લોકોની વપરાશ અને જીવનધોરણ ઊંચું છે.

સ્વાધ્યાય

1. નીચેના પ્રશ્નોના જવાબનો સાચો વિકલ્પ પસંદ કરી લખો :

- (1) ઉત્પાદન-પદ્ધતિથી રાષ્ટ્રીય આવકની વ્યાખ્યા કોણે આપી ?
 (A) માર્શલ (B) ફિશર (C) પીગુ (D) સેમ્યુઅલસન
- (2) નીચેનામાંથી કઈ બાબત GNPની ગણતરીમાં લઈ શકાય ?
 (A) હોસ્પિટલમાં કરવામાં આવેલું ઓપરેશન (B) ગૃહિણીનું ઘરકામ
 (C) શિક્ષક પોતાના સંતાનને ભણાવે (C) બાથરૂમમાં ગવાતું ગીત
- (3) અલિપ્ત અર્થતંત્રમાં નીચેનામાંથી કયું ક્ષેત્ર હોતું નથી ?
 (A) કુટુંબો (B) પેઢીઓ (C) ઉદ્યોગો (D) વિદેશ વેપાર
- (4) રાષ્ટ્રીય આવકની ગણતરીમાં સરકારના કયા ખર્ચાઓ ગણાતા નથી ?
 (A) ઉત્પાદક (B) બદલા ચુકવણી (C) શ્રમિકોનું વેતન (D) સંરક્ષણ-ખર્ચ
- (5) નાણાકીય ખર્ચના ઘટકોની સંખ્યા છે ?
 (A) 4 (B) 2 (C) 1 (D) 10
- (6) નીચેનામાંથી કઈ રાષ્ટ્રીય આવક માપનની પદ્ધતિ નથી ?
 (A) ઉત્પાદનની પદ્ધતિ (B) આવકની પદ્ધતિ (C) વેચાણની પદ્ધતિ (D) ખર્ચની પદ્ધતિ
- (7) NDP ની ગણતરીમાં GDPમાંથી શું બાદ કરવામાં આવે છે ?
 (A) ઘસારો (B) વિદેશમાંથી મળેલ ચોખ્ખી આવક
 (C) પરોક્ષવેરા (D) સબસીડી

2. નીચેના પ્રશ્નોના એક વાક્યમાં જવાબ આપો :

- (1) રાષ્ટ્રીય આવક એટલે શું ?
- (2) અલિપ્ત અર્થતંત્ર કોને કહેવાય ?
- (3) માથાદીઠ આવક જાણવાનું સૂત્ર આપો.
- (4) શુદ્ધ આંતરિક ઉત્પાદન (પેદાશ)નો અર્થ આપો.
- (5) બદલા ચુકવણીઓ શું છે ?
- (6) જૂના મકાનની ખરીદી રાષ્ટ્રીય આવકમાં ગણાય કે નહિ ? શા માટે ?
- (7) ગૃહિણીના ઘરકામની સેવાનો સમાવેશ રાષ્ટ્રીય આવકમાં કેમ થતો નથી ?
- (8) આરોપિત ભાડું એટલે શું ?
- (9) ભારતમાં રાષ્ટ્રીય આવકની ગણતરી કરતી સંસ્થાનું નામ આપો.
- (10) નાણાકીય રાષ્ટ્રીય આવક કયા ભાવે ગણવામાં આવે છે ?
- (11) માથાદીઠ આવક એ દેશના દરેક નાગરિકની આવક નથી. કેવી રીતે ?

3. નીચેના પ્રશ્નોના ટૂંકમાં જવાબ આપો :

- (1) રાષ્ટ્રીય આવકની માર્શલ અથવા ફિશરની વ્યાખ્યા આપો.
- (2) પ્રો. પીગુ કોને રાષ્ટ્રીય આવક કહે છે ?
- (3) રાષ્ટ્રીય આવકની ખર્ચની પદ્ધતિમાં કયા ખર્ચાઓનો સમાવેશ થતો નથી ?

(4) તફાવત આપો :

(a) GDP અને NDP

(b) GNP અને NNP

(c) GDP અને GNP

(d) અલિપ્ત અર્થતંત્ર અને ખુલ્લું અર્થતંત્ર

4. નીચેના પ્રશ્નોના મુદ્દાસર જવાબ આપો :

(1) રાષ્ટ્રીય આવકની ગણતરીમાં ઉદ્ભવતી સમસ્યાઓની સમજૂતી ટૂંકમાં જણાવો.

(2) નાણાકીય આવક અને વાસ્તવિક આવકના ખ્યાલો સમજાવો.

(3) માથાદીઠ આવકનો અર્થ જણાવી મહત્વ રજૂ કરો.

(4) ટૂંક નોંધ લખો :

(a) કાચી આંતરિક પેદાશ

(b) શુદ્ધ આંતરિક પેદાશ

(c) કાચી રાષ્ટ્રીય પેદાશ

(d) શુદ્ધ રાષ્ટ્રીય પેદાશ

5. નીચેના પ્રશ્નોના વિસ્તારપૂર્વક જવાબ આપો :

(1) અલિપ્ત અર્થતંત્રમાં રાષ્ટ્રીય આવકનો ચક્રાકાર પ્રવાહ આકૃતિ દ્વારા સમજાવો.

(2) રાષ્ટ્રીય આવક માપવાની ઉત્પાદનની પદ્ધતિ સમજાવો.

(3) બેવડી ગણતરીનો અર્થ સમજાવી બેવડી ગણતરી દૂર કરવાના ઉપાયો ચર્ચો.

(4) રાષ્ટ્રીય આવક માપવાની આવકની પદ્ધતિ સમજાવો.

(5) રાષ્ટ્રીય આવક માપવાની ખર્ચની પદ્ધતિ વર્ણવો.

પારિભાષિક શબ્દો

ઉત્પાદન (Production)	: ચોક્કસ સમયે ઉપલબ્ધ સાધનો દ્વારા જેટલા પ્રમાણમાં વસ્તુઓ ઉત્પન્ન થાય તેને ઉત્પાદન કહેવાય.
રાષ્ટ્રીય આવક (National Income)	: વર્ષ દરમિયાન ચાર સાધનોએ રાષ્ટ્રના ઉત્પાદનમાં આપેલ ફાળા બદલ તેમને મળતી કુલ આવક (ભાડું, વેતન, વ્યાજ, નફો)નો સરવાળો એ રાષ્ટ્રીય આવક છે.
રાષ્ટ્રીય પેદાશ (National Product)	: વર્ષ દરમિયાન ઉત્પાદનનાં સાધનોથી દેશનાં જુદાં જુદાં ક્ષેત્રોમાં અંતિમ સ્વરૂપની વસ્તુઓ અને સેવાઓના કુલ ઉત્પાદન-મૂલ્યનો સરવાળો રાષ્ટ્રીય પેદાશ છે.
અલિપ્ત અર્થતંત્ર (Closed Economy)	: એવું અર્થતંત્ર જેમાં સરકાર અને વિદેશ વેપારની કોઈ ભૂમિકા હોતી નથી. આવા અર્થતંત્રને અન્ય દેશો સાથે આર્થિક વ્યવહારો હોતા નથી. આયાત-નિકાસ વગરનું અર્થતંત્ર હોય છે.
ખુલ્લું અર્થતંત્ર (Open Economy)	: એવું અર્થતંત્ર જેમાં સરકાર અને વિદેશ વેપારની ભૂમિકા હોય છે. સરકાર અનેક કાર્યો કરે છે. દેશ આયાત-નિકાસ પણ કરે છે. આજનાં બધાં અર્થતંત્રો ખુલ્લાં અર્થતંત્રો છે.
કુલ આંતરિક પેદાશ (GDP)	: વર્ષ દરમિયાન દેશની હદમાં દેશના અને વિદેશના નાગરિકો દ્વારા જે અંતિમ સ્વરૂપની વસ્તુઓ અને

શુદ્ધ આંતરિક પેદાશ (NDP)	: સેવાઓનું ઉત્પાદન થાય તેના બજાર-મૂલ્યને કુલ આંતરિક પેદાશ કહે છે.
કુલ રાષ્ટ્રીય પેદાશ (GNP)	: વર્ષ દરમિયાન દેશની હદમાં દેશના અને વિદેશના નાગરિકો દ્વારા જે અંતિમ સ્વરૂપની વસ્તુઓ અને સેવાઓનું ઉત્પાદન થાય છે તેના બજાર-મૂલ્યમાંથી ઘસારો બાદ કર્યા પછીનું નાણાકીય મૂલ્ય શુદ્ધ આંતરિક પેદાશ છે.
શુદ્ધ રાષ્ટ્રીય પેદાશ (NNP)	: વર્ષ દરમિયાન દેશના નાગરિકોએ ઉત્પન્ન કરેલી વસ્તુઓ અને સેવાઓના નાણાકીય મૂલ્યને દેશની કુલ રાષ્ટ્રીય પેદાશ કહે છે.
માથાદીઠ આવક (Per Capita Income)	: વ્યક્તિદીઠ સરેરાશ આવક એ માથાદીઠ આવક છે. દેશની કુલ રાષ્ટ્રીય આવકને કુલ વસતિ વડે ભાગતા જે આવક પ્રાપ્ત થાય છે તે માથાદીઠ આવક છે.
બેવડી ગણતરી (Double Counting)	: જ્યારે રાષ્ટ્રીય આવકની ગણતરીમાં કોઈ વસ્તુ કે સેવાનું મૂલ્ય એક કરતા વધારે વખત ગણવામાં આવે તો તેને બેવડી ગણતરી કહે છે.
આરોપિત ભાડું (Imputed Rent)	: પોતાનું મકાન બીજાને ભાડે આપ્યું હોત તો જે ભાડું મળી શકત તેનો અંદાજ આરોપિત ભાડું છે.
નાણાકીય આવક (Monetary Income)	: જે રાષ્ટ્રીય આવક બજારભાવે ગણવામાં આવે તેને નાણાકીય રાષ્ટ્રીય આવક તરીકે ઓળખવામાં આવે છે.
વાસ્તવિક આવક (Real Income)	: જે રાષ્ટ્રીય આવકને પાયાના વર્ષના ભાવે એટલે કે સ્થિર ભાવે ગણવામાં આવે તેને વાસ્તવિક રાષ્ટ્રીય આવક કહે છે.
ઘસારો (Depreciation)	: વપરાશને કારણે મૂડીસાધનની કિંમતમાં થતો કમશ: અને કાયમી ઘટાડો એ ઘસારો છે. યંત્રો, મૂડીસાધનોને ઉત્પાદન દરમિયાન ઘસારો લાગતો હોય છે.
કરટાળો (Tax Avoidance)	: કાયદાની છટકાબારીનો ઉપયોગ કરીને કરદાતા કર ભરવાનું ટાળે તો તે કરટાળો છે. કરટાળો કાયદેસર છે.
કરચોરી (Tax Evasion)	: કરદાતા કર ભરવાની જવાબદારી ચૂકે તે કરચોરી છે. કરચોરી ગેરકાયદેસર છે.